

Teorie a výzkumná agenda kulturní diference a stratifikace¹

Jiří Šafr

rukopis textu pro projekt *Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diference v ČR*

(CESES UK FSV, SOÚ AV ČR)

Verze 0.1 z 31/12/2006, prosím necitovat!

V této stati přináším přehled teoretických konceptů spolu s výzkumnou agendou týkající se role kulturní diference v sociální stratifikaci. Představuji tak relativně nový koncept symbolických hranic a teoretický model „kulturní všežravosti“ jako alternativní vysvětlení modelu homologie třídy a kultury. Můj výklad je především příběhem sociologie (teorie i empirie) spíše než příběhem vývoje pozdně moderních společností v posledních desetiletích. Pro pochopení specifika vývoje v této oblasti u nás po roce 1990 odkazuji čtenáře zejména na stati [Gabal 1990; Duffková, Tuček 2003; Šafr 2006, v tisku]. Čtenáři chci nabídnout přehled soudobých poznatků sociologie zkoumající sociální stratifikaci v zorném úhlu kultury, současné teorie a empirický program i vlastní konceptuální schéma pro výzkum sociálního prostoru uplatnitelné v podmínkách současné české společnosti. Samotnému tématu kultury (např. co je vysoká kultura) a jejímu studiu se nevěnuji, zde doporučuji čtenáři monotematické číslo Sociologického časopisu 2004: 1-2, zejména stati M. Petruska [2004] a J. Balona [2004].

Koncept symbolických hranic: kulturní dimenze sociálních nerovností

V poslední době se stále větší pozornost obrací ke kulturní dimenzi sociálních nerovností, příznačné příklady představují např. [Lamont, Fournier 1992a; Devine et al. 2005]. Obnovená sociologie kultury se věnuje jak v kvalitativním tak kvantitativním výzkumu symbolickému charakteru kulturních praktik či lidských výtvorů / artefaktů a jejich vztahům při patření do specifické sociální kategorie či skupiny (třídy, etnické skupiny apod.) a existenci kulturních hierarchií ve vztahu k hierarchiím sociálního statusu [ESA culture].

V marxistické perspektivě „není kultura pouhým kódem nebo módem komunikace, je rovněž formou dominance, ideologií, která slouží dominantním třídám [Lamont, Fournier

¹ Tento text vznikl za podpory Národního programu výzkumu II MŠMT (evid. č. grantu 2D06014).

1992b: 3]. Dokonce i Weberiánská perspektiva nahlíží na hranice mezi rozdílnými statusovými skupinami jako na ve své podstatě symbolické.

Při studiu symbolických zdrojů, které vedou k vytváření a udržování institucionalizovaných sociálních rozdílů se v poslední době uplatňuje koncept *symbolických hranic*. Jeho historii lze vystopovat již od počátku sociologie v díle E. Durkheima, jehož rozlišení posvátného a světského později rozšířila antropoložka M. Douglas při studiu exkluze („znečištění“) z náboženské sféry na sociální život obecně. E. Goffman pak poukázal na to, že distance tedy hranice, které oddělují jedince nemají nikdy, dokonce ani v totálních institucích, čistě fyzickou povahu. Jde vždy o symbolické reprezentace, které mají nejčastěji podobu stigmatizace. Na hranice, které nás oddělují od druhých a vymezují tak různé skupiny je tedy třeba pohlížet jako na symbolické a kognitivní. V každodenním životě neustále pojmenováváme a klasifikujeme věci i druhé lidi. Klasifikace je myšlenkový akt nejen individuální, kdy si stanovujeme osobní hranici mezi oblíbenými knihami a neoblíbenými, nudným a zábavným atd., ale i sociálním, neboť linie mezi tím co považujeme za klasickou hudbu a co populární sdílíme s ostatními [Zerubavel 1999]. Při klasifikaci používáme dělení v podobě mentálních kategorií, které proti sobě staví různé druhy opozic (vysoký / nízký, mužský / ženský, přírodní / kulturní atd.). Existenci takových rozdílností považujeme za přirozenou. „Toto přesvědčení vytváří odlišnosti nebo naopak definuje to, co je stejné jako jiné. Smýšlení o rozdílnosti permanentě ústí v nerovnost a v nespravedlivé odlišování se“ [Epstein 1992: 232].

Odlišovat je zapotřebí hranice symbolické od sociálních [Lamont, Molnar 2002]. *Symbolické hranice* vznikají jako pojmové rozlišování sloužící ke kategorizaci objektů, lidí, jejich praktik a dokonce i času a prostoru. Jsou to prostředky pomocí nichž jedinci a skupiny v interakcích navzájem soupeří a dospívají ke společnému vidění světa. Mají nejčastěji podobu morálních, socioekonomických a kulturních hranic, které rozdělují lidi do odlišných skupin, definují členství v nich a vytváří pocity vzájemné podobnosti. Symbolické hranice nám tedy dávají odpověď na otázku, kdo jsme „my“ a kdo jsou „oni“. Pomocí nich lidé dosahují statusu a monopolizují si zdroje. Symbolické hranice jsou tak často používány k prosazování, udržování a odůvodňování hranic sociálních. Příkladem může být používání kulturních znaků a praktik při vymezování a reprodukci třídních rozdílů, jak je popsal ve své teorii P. Bourdieu. *Sociální hranice* odkazují k ekonomickým, materiálním a politickým pozicím. Jsou to zhmotněné formy sociálních rozdílů projevující se v nerovném přístupu a distribuci zdrojů i příležitostí. Rovněž je nalezneme ve stabilních vzorcích společenského jednání při sdružování (např. manželská homogamie). Teprve tehdy jsou-li symbolické hranice široce přijímány a

sdíleny, tak se stávají hranicemi sociálními. Setkáváme se s nimi pak jako se zřetelnými vzorci sociální exkluze nebo rasové segregace. Pochopitelně se navzájem překrývají, nicméně na symbolické hranice lze nahlížet jako na nezbytnou ale nikoliv dostačující podmínku existence hranic sociálních.

Symbolické hranice odkazují na konceptualizace pomocí nichž lidé definují sebe a ostatní. Tedy říkáme-li, kdo jsme, používáme k tomu kulturně předpřipravené pojmy, výrazy a kategorie, např. s kým (se kterou skupinou) jsme si podobní nebo naopak s kým nemáme nic společného. Typickým příkladem může být určení nějakého typu umění, třeba hudebního stylu jednou skupinou, jako vysoká nebo naopak nízká kultura nebo používání rozdílných označení pro pracovní pozice u mužů a žen, kteří dělají stejnou práci. Jinou ukázkou představuje například názor, že určitá skupina ve společnosti je chytřejší nebo naopak vyniká nižší inteligencí než většina společnosti.

Sociologové při konceptualizaci symbolických hranic a jejich zdrojů používají tři rozdílné přístupy. Někteří je umísťují přímo do lidského vědomí, další je vidí jako produkt interakcí mezi jedinci. Jiní autoři pak poukazují na to, že jsou způsobeny sociálně politickými silami. Tyto přístupy odkazují k třem hlavním dimenzím kulturního života: kognitivní, komunikativní a politické. Jak ukazuje Charles Tilly [2003] hranice se formují a mění jako výsledek čtyř různých procesů: vyjednávání mezi dříve nepropojenými skupinami lidí (např. když do zavedené sousedské komunity přijde čerstvý přistěhovalec); přenos dostupných ale dosud neaktivovaných symbolických hranic z jiného prostředí (např. když majitel obchodu jedné národnosti začne najímat zaměstnance jiné národnosti na zřetelně podřadnější pracovní pozice); autoritativní stanovení nových hranic držitelem moci (např. když vůdci Bosenských Srbů požadovali po lidech ze smíšených rodin původu aby se identifikovali jako Muslimové, Chorvaté nebo Srbové); dennodenní interakce uvnitř a napříč existujících hranic (např. když pracovníci pocházející z minoritní etnické skupiny v určité pro ně typické profesi pomocí vysoké kvality své práce zvrátí většinový stereotyp o svém etniku i svojí diskriminaci).

V současnosti existuje již mnoho výzkumů, které otázku nerovností formulují v kulturní rovině skrze tvorbu identit a formování hranic [viz Symbolic Boundaries Research Network]. Obrat od objektivistického ke konstruktivistickému pohledu na sociální strukturu se nevyhnul ani výzkumu sociální stratifikace. Kvalitativní metodologie, ač v podobě komunitních studií vlastně stála na samém počátku jejího zkoumání, se v širší míře začala uplatňovat až v nedávné době v souvislosti s rozvojem americké sociologie kultury (cultural sociology, viz [ESA culture]).

Za asi nejznámějšího zastávce studia symbolických hranic lze považovat ve Spojených státech působící kanadskou socioložku Michèle Lamont. Ta ve svých kvalitativních výzkumech, při kterých využívá polostrukturované rozhovory, věnuje pozornost definování jinakosti, mentálním mapám sociálního prostoru a udržování symbolických hranic. Vytváření hranic popisuje jako součást procesu utváření vlastní identity, který je současně procesem obnovování řádu v komunitách prostřednictvím posilování kolektivních sociálních norem. Rozlišuje tři linie symbolických hranic. *Morální* vytýčené vlastnostmi jako poctivost, pracovní etika, osobní integrita, *socioekonomické* rozlišované na základě bohatství, moci a profesního úspěchu a *kulturní* vystavené na základě rozdílů ve vzdělání, zvycích, vkusu a kulturních preferencí. Tyto typy symbolických hranic srovnávala mezi americkou a francouzskou společností na populacích mužů zastupujících vyšší střední třídu (vysokoškolsky vzdělaní manažeři, odborníci a podnikatelé) [Lamont 1992] a později i dělníků – nekvalifikovaných bílých límečků (nižší bankovní úředníci, prodavači, poštovní doručovatelé apod.). Podobně jako ve svých současných výzkumech týkajících se rasismu se svých respondentů ptá na to, jak definují „slušné lidi“, kdo je „lepší/horší“ nebo jim podobný. Symbolické hranice tak vlastně představují definování „čistých“ a „nečistých“ skupin lidí. Autorka ve svých závěrech ukazuje, že identita tříd je v obou společnostech stále silně kulturně zakotvená, příslušníci daných sociálních tříd na různých stranách Atlantiku však sdílejí rozdílné tzv. kulturní repertoáry. Ty představují sdílené schémata – prostředky konstrukce symbolického světa dostupné v dané kultuře, o které se lidé opírají při argumentaci. Důraz na morální dimenzi při vymezování se vůči ostatním statusovým skupinám je přítomný v obou společnostech. Zatímco však u Francouzů hraje větší roli kulturní exkluze, tak američtí příslušníci střední třídy konstruují symbolické hranice spíše na základě svého světského úspěchu.

Vytváření symbolických hranic není ničím jiným než procesem kulturní exkluze a inkluze. Ač je sociologie kultury a studium hranic spojeno do značné míry s narativním, etnografickým výzkumem² [např. Lamont 1992, Hall 1992], v případě studia diference kulturní spotřeby a vkusu však jednoznačně dominují analýzy kvantitativních dat (nejznámější a nejrozvinutější jsou analýzy hudebních preferencí).

Právě rozdílné formy kulturních aktivit a vkusu slouží jako rozlišovací znak při sebedefinování různých skupin a jejich vymezování se vůči jiným. Výzkumy uplatňující princip utváření symbolických hranic, ať už jde o morální, kulturní, estetické, genderové,

² Podrobně se lze o interakcionistickém výzkumu a soudobé teorii sociálních nerovností dočíst ve studii Šanderové a Šmídové [2006].

profesní či třídní, prováděné v posledních patnácti letech dnes již prakticky na celém světě včetně např. i Číny, se věnují různým tématům jako např. rasové a etnické nerovnosti, multikulturalismus, imigrace, genderové nerovnosti ale i otázkám sociologie vědy.

Konvenční a alternativní přístupy v empirickém studiu kulturní diference a sociální stratifikace

Sociální stratifikace a její vazba na variabilitu životního stylu byla v popředí zájmu výzkumníků již od počátku poválečného výzkumného programu [např. Kahl 1957]. Diference životních stylů či typů kulturní spotřeby se dokonce stala součástí některých stratifikačních škál. Známa je v USA od 30. let často používaná „Chapin’s Social Status Scale” založená na vybavenosti domácnosti nábytkem a elektronikou. Položky vybavenosti měly odrážet vlastnictví materiálních i kulturních statků a socioekonomický status rodiny. Princip předpokládal, že tyto dimenze určují společenské postavení v komunitě [srovnej Guttman 1942]. Jiný příklad nalezneme v českém prostředí v tzv. multidimenzionálním socioekonomickém statusu MDSS [Machonin 1970; Tuček et al. 2003], kde jednu z pěti dimenzí sociálního statusu jedince představuje škála odvozená z jeho volnočasových aktivit.

Tyto přístupy se bohužel víceméně odklonily od původního pojetí výzkumu stratifikace v komunitních studiích založené L. Warnerem kladoucím důraz na relační hledisko stratifikace. V teoretické perspektivě většina konvenčních přístupů studuje pouze efekty příslušnosti ke třídě na rozrůzněnost životního stylu většinou v kontextu ekonomické kapacity. Nebere tak, nebo pouze okrajově, v úvahu roli kultury jako takové jako prostředku reprodukce ekonomických nerovností a jejich vzájemné zakořeněnosti.

Jak dochází ke konstituci sociálních tříd prostřednictvím kulturních praktik se stalo základním kamenem teorie P. Bourdieu [1984, orig. 1979] a jeho následovníků, kteří obrátili pozornost k neekonomickým příčinám a podmínkám vzniku společenské stratifikace, zejména pak roli kulturního kapitálu v procesu sociální reprodukce [DiMaggio 1982; De Graaf et al. 2000; Nagel, Ganzeboom 2002; Robson 2003]. Inovativním sociologům zdůrazňujícím kulturní dimenzi je společné to, že „nenahlíží na „strukturu“ jako na něco, co má na vliv asociace a uspořádání lidí, ale spíše zdůrazňují, že právě diference v přátelských vazbách a životním stylu samy konstituují stratifikační řád. Rozvrstvení společnosti tedy vzniká v rutinních každodenních aktivitách odehrávajících se v běžných životech lidí, ve vzorcích voleb, které všichni děláme“ [Bottero 2005: 164].

Bourdieu k významu kultury, konkrétněji ve smyslu sociálního učení se schopnosti estetické percepce umění, pro mezigenerační transmisi objemu celkového kapitálu v rodině,

říká: „objem počátečního zděděného kapitálu [status-derived capital] je zvyšován výhodou včasného osvojení si legitimní kultury pomocí naučení se kulturních kompetencí, dovedností, ať už jde o způsoby stolování či umění konverzace, hudební kultury, nebo citem pro správnost chování, hraní tenisu či výslovnosti. Vtělený kulturní kapitál předchozí generace funguje jako svého druhu zvýhodnění (v obou významech jako výhoda na začátku závodu tak i kredit v průběhu), které poskytnuté hned od počátku v podobě kulturních příkladů modelů s nimiž jsme obeznámeni umožňují nováčkovi hned od počátku začít získávat základní prvky legitimní kultury, tj. tím nejneuvědomělejším a zcela nehmatatelným způsobem – a vyhnout se námaze spojené s dekulturací, opravováním se a přeškolením se, které jsou zapotřebí při odstraňování dopadů nepatřičně naučeného.“ [Bourdieu 1984: 70-71] Kulturní kompetence se stávají výbavou nutnou k úspěšnému průchodu vzdělávacím systémem, což zajišťuje sociální mobilitu, resp. v Bourdieuho pojetí mezigenerační stabilitu příslušníků potomků dominantní třídy.

Otázka role kulturní spotřeby při utváření nerovností se také dostala do zorného úhlu dalších významných představitelů společenských věd nicméně v poněkud odlišných významech. Marry Douglas a Baron Isherwood [1996, orig. 1979] zkoumali, jak jsou zboží a spotřební rituály používány k vymezování sociálních diferencí a jak slouží jako komunikátory významů. Navrhli antropologicky univerzální sociální třídy na základě spotřeby určené třemi druhy zboží hierarchicky seřazenými počínajíc materiální nezbytností až po luxus: základní komodity nezbytné pro uchování života (např. jídlo), technologie (cestování) a informace (vzdělání, umění). Čím výše se v sociální struktuře pohybujeme, tím více se stává nezbytné konzumovat kombinaci těchto statků. Třetí nevyšší forma statků představujících informačních zdroje týkající se spotřeby zboží (co a jak konzumovat) jsou ve společnostech nejvíce ceněny, protože mají moc exkludovat druhé.

Peter Saunders [1986, orig. 1981] přišel na počátku osmdesátých let s významnou tezí, že v soudobých společnostech spotřeba nahradila produkci jakožto hlavní diferenciacní mechanismus. Podle tohoto autora „třídy spotřeby“, ve jeho konkrétním pojetí se jednalo o „třídy bydlení“ odvozené z formy bydlení, postupně nahradily tradiční profesní třídy. I když význam spotřebních tříd byl v mnohém zpochybněn, není pochyb o tom, že spotřební praktiky mají tendenci posilovat a reprodukovat sociální hierarchie [Crompton 1996].

Již více jak desetiletí jsme svědky tzv. post-Bourdieu empirické analýzy kulturního pole, kdy jsou studovány vzorce životních stylů a indikátory kulturního kapitálu inspirované dílem *Distinction* [Bourdieu 1984, orig. 1979]. Studie stratifikace a kulturního vkusu se rozmohla zejména poté, co byla v roce 1992 zveřejněna vlivná Petersonova teze kulturních

preferencí nazvaná Omnivore-Univore. Takové post-strukturalistické analýzy zkoumají, jak rozdílné vzorce spotřeby a kulturních praktik vymezují symbolické hranice mezi různými skupinami [např. Bryson 1996]. Proto o nich lze hovořit jako o „životním stylu jako symbolických hranicích“ [Holt 1997].

Ačkoliv je dílo francouzského sociologa P. Bourdieu v oblasti vazby sociálních tříd a kulturní spotřeby mnohými považováno za pionýrské, nesmíme zapomínat, že existuje ještě jedna paralelní empirická tradice, která se rozvíjí od počátku sedmdesátých let v Americe. Jde o tzv. „object signification studies“ [ibid], které analyzují rozrůzněnost významů kulturních objektů. Výzkumy v této oblasti rozvíjeli již od konce šedesátých let Edward O. Laumann [Laumann, House 1970], zejména pak Paul DiMaggio a Richard A. Peterson [Peterson, DiMaggio 1975; DiMaggio, Useem 1978; DiMaggio 1982; 1987]. Poslední dva zmínění autoři patří do proudu analýz označovaných také někdy jako kulturně-organizační analýza [DiMaggio 1979]. Další s americkou školou úzce spřízněnou linii představuje větev sociologického zkoumání kultury a stratifikace, která vznikla v Evropě na počátku osmdesátých let, zejména v holandské sociologii. Ta se zaměřuje především na proces mezigeneračního přenosu kulturního kapitálu, konceptualizovaného v návaznosti na Bourdieuho přístup jako kulturní distinkce a aktivity (spolu s ostatními formami kapitálu) a jako kanál mezigenerační reprodukce sociálního statusu [např. Ganzeboom 1990; De Graaf 1991; De Graaf et al. 2000; Nagel, Ganzeboom 2002; Robson 2003] spolu s DiMaggio [1982] ve Spojených státech.

V obecné rovině většina těchto přístupů nabízí model sociálně distanční a sociálně interakční uvnitř vícevrstevnatého sociálního prostoru, který představuje alternativu jak konvenčnímu stratifikačnímu paradigmatu (pozice v profesní struktuře), tak i „postmodernímu“ paradigmatu, které vidí kulturní hierarchie jako rozostřené. Tento přístup je založen na myšlence, že ekonomické a sociální vztahy jsou zakořeněné navzájem [...] Rozdílné vztahy proto definují distance uvnitř sociálního prostoru, při tom se uplatňují sociální sítě, sdílený kulturní vkus a životní styly sloužící jako identifikace sociální podobnosti” [Bottero 2005: 147]. Vedle toho nám skutečnost, zda sociální třídy utváří navzájem zřetelné kulturní hranice může pomoci při posuzování platnosti postmoderní propozice stratifikace, která poukazuje na klesající význam konceptu sociální třídy v soudobých společnostech [Katz-Gerro 2002].

Teorie kulturní homologie vs. individualizace a nebo všežravosti?

Ať už zastáváme jakékoliv výchozí stanovisko, existuje všeobecná shoda o tom, že životní styl kulturní spotřeba jsou v moderních společnostech vždy nějakým způsobem ovlivněny sociálním postavením. Spor se vede ovšem o to jakým způsobem, jakou konkrétní podobou statusu a do jaké míry. Sociálním třídám a třídním frakcím jsou vlastní charakteristické vzorce kulturní spotřeby, které se staly náležitým nástrojem třídní identifikace [DiMaggio, Useem 1978]. V zásadě existují dvě hlavní zcela rozdílné teoretické perspektivy identifikovatelné v soudobé sociologické literatuře vysvětlující podmíněnost životního stylu mezi tradičními skupinami jako jsou sociální třídy ve vyspělých post-industriálních společnostech [Tomlinson 2003]. První úhel pohledu je spojen se jménem P. Bourdieu a jeho propozicí, že rozdílné třídy mají k dispozici úrovně a kombinace specifických forem kapitálu a v důsledku toho získávají rozdílné životní styly (dále ho nazývám jako *argument homologie*). Nadto životní styl zpětně ovlivňuje kulturní kapitál. Dodejme, že pro Bourdieu je vedle strukturálních vlivů (zejména legitimní kulturu favorizující způsob výchovy ve škole) právě životní způsob konstitutivní při mezigeneračním transferu objemu specifických kapitálů. Na druhé straně se lze setkat s vlivným postmoderním tvrzením, že rozdíly mezi sociálními třídami v oblasti spotřeby se staly marginální – masová spotřeba postupně mizí s tím, jak se životní styly stávají více a více rozrůzněné do detradicionalizovaných životních forem [Beck 1992, orig. 1986]. Nově vynořivší se postmoderní kultura popírá možnost autoritativních kulturních názorů a absolutních standardů vkusu, při tom smíchává estetiku z různých koutů původu [Pakulski, Waters 1996]. Občané se stávají svědky postupné „de-tradicionalizace“ sociálních institucí, jako výsledek postmoderní vizualizace a fragmentace významu, medializace kultury a expanzi okamžitého času atd. [Urry 1994]. Tradiční rozlišování a hierarchie se zhroutily, populární, rozmanitý jsou oslavovány a široce přijímaný se stal polykulturalismus [Featherstone 1991].

Životní styl a kulturní spotřeba se postupně fragmentovaly díky inflaci spotřebního vkusu a proto je nelze vysvětlovat pouhým vertikálním sociálním postavením. V důsledku toho lidé v postindustriálních společnostech již nerozeznávají ani nesdílejí pevnou kulturní hierarchii. O tomto modelu budeme dále hovořit jako o *argumentu individualizace*.

Spor o to, zda je pro soudobé západní společnosti adekvátnější model kulturní homologie či individualizace je lépe pochopit pokud se podíváme, z jakých sociologických koutů přichází jejich proponenti. V druhém případě se jedná zejména o teoretiky postmoderní společnosti a kulturní spotřeby (U. Beck, S. Lash, A. Giddens, M. Featherstone, J. Urry), v

případě proponentů více či méně silné homologie jde spíše o empiricky zaměřené badatele, kteří pro vazbu mezi kulturou a stratifikací nacházejí stále dosti důkazů (B. Erickson, T. Katz-Gerro, M. Savage, A. Warde a mnoho dalších).

Jakousi střední cestu mezi těmito dvěma teoretickými argumenty přetrvávání tradiční kulturní hierarchie a sociálního statusu a radikální postmoderní pozicí popírající existenci jakýchkoliv hierarchií a socioekonomické podmíněnosti vkusu přinesla tzv. *teze o kulturním všežravství* (“omnivorousness thesis”), jejíž autorem je americký sociolog kultury Richard Peterson. Peterson s Kernem [1996] analyzovali vývoj v oblasti preferenci hudebních žánrů v USA mezi lety 1982 a 1992 a při tom došli k závěru, že došlo k výraznému kvalitativnímu posunu v principech vymezení statusu elit. Tento trend spočívá v tom, že snobská exkluze byla nahrazena osvojením si všežravosti. Autoři docházejí k závěru, že lidé s vyšším statusem (highbrows) se stali značně kulturně všežraví, tedy že konzumují širší spektrum hudebních žánrů než ostatní. Tato změna byla způsobena zejména strukturálními generačními změnami spolu s fragmentací standardů v oblasti umění a přesycením nabídky na kulturním trhu.

Perspektiva rozvolněných hranic, rozuměj kulturní deklasifikace, v americké kultuře podpořil i narativní výzkum Michele Lamont [1992] srovnávající americkou a francouzskou vyšší střední třídu. Autorka tvrdí, že diference v oblasti kultury je relativně slabým zdrojem statusového soutěžení v případě amerických v porovnání s francouzskými příslušníky střední třídy. Mezitřídní kulturní hranice jsou tedy podstatně méně zřetelné, než původně tvrdil Bourdieu.

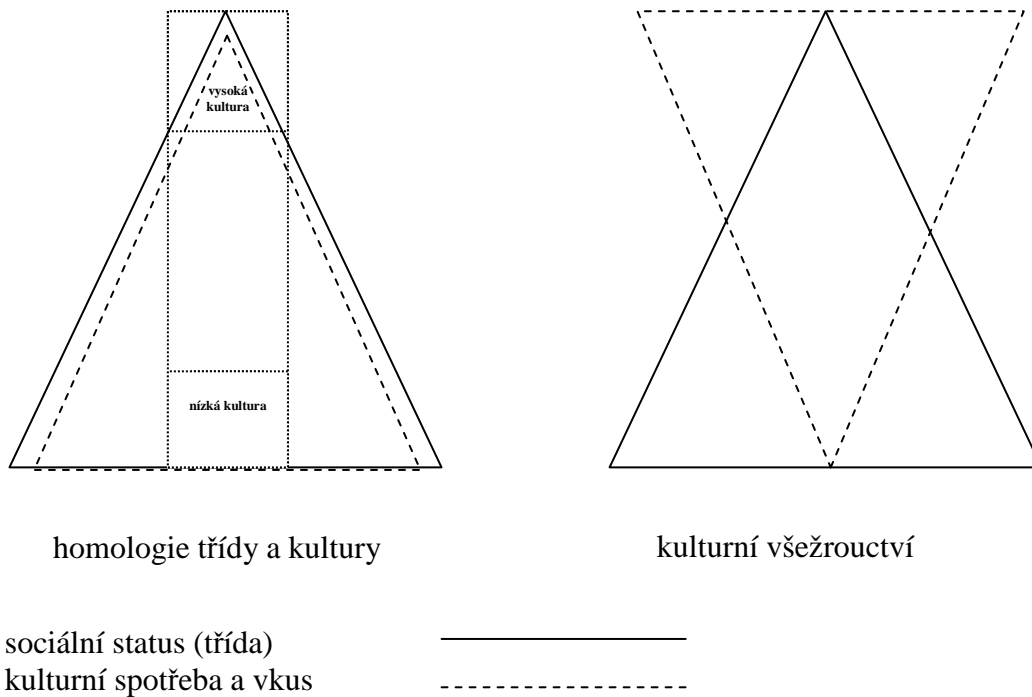
Teze Omnivore-univore aneb kulturní všekonzumenti a vyhranění

Společnosti pozdní doby procházejí od konce šedesátých let významnými proměnami, ať už se jedná o posun k tzv. post-fordistické formě organizace práce s důrazem na flexibilní specializaci a kvalifikaci produkující specializované a individualizované výrobky, či kulturně estetickou proměnou jako je komodifikace estetiky, fragmentace a pluralizace a individualizace a s nimi spojený vznik nových identit [Petrusek 2006: 259-61]. Z hlediska stratifikace je důležité, že sociální podmínky nejsou pouze mechanicky reprodukovány životním stylem [Featherstone 1991] a kulturní vkus se v postindustriálních společnostech vyznačujících se hyperkomodifikací stává silně proměnlivý. Individuální spotřební preference jsou více než třídní příslušností utvářeny značkami či populárními módními styly.

Tyto změny se v širším kontextu pokusila zohlednit tzv. postmoderní teorie stratifikace. Ta tvrdí, že klíčovým mechanismem utvářejícím hlavní sociální entity již není třídní příslušnost, ale identity mající neekonomickou povahu. Jde zejména o etnicitu, gender i

životní styl a spotřebu. Servisní třída přestala pěstovat koherentní a exkluzivní soubor kulturních a ideologických praktik. Přejít k postmoderní kultuře popírá autoritativní názory a absolutní standardy vkusu. Populární kultura oslovující široké publikum šíří témata a hodnoty, které byly dříve vyhrazeny pouze vytříbenému vkusu příslušníků vyšších tříd [Pakulski a Waters 1996].

Tváří tvář uvedené společenské proměny tj. rozvolněnosti vzájemných vztahů v rámci sociální struktury stála před sociology zkoumající stratifikaci a kulturu otázka, co se stalo s tradiční Bourdieu proponovanou homologií stratifikace s kulturní distinkcí v uplynulém půlstoletí? Richard Peterson formuloval teorii, podle které systém kosmopolitního všežroutství nahradila distinktivní vysokou kulturu v její funkci statusově vymezujícího znaku. Pokud se týče stratifikační podmíněnosti kulturního vkusu a spotřeby se stratifikací lze vysledovat rozdělení mezi všekonzumenty (omnivores) a vyhraněnými (univores) spíše než mezi elitou a masou [Chan, Goldthorpe 2005]. Petersonovu tezi [Peterson, Simkus 1992; Peterson, Kern 1996] Rozdíl obou teoretických modelů lze ilustrovat pomocí metafory dvou navzájem převrácených trojúhelníků (viz obrázek 1). V tradičním modelu homologie si lze představit překrývající se stratifikační pyramidu s žebříčkem kulturní hierarchie (čím vyšší sociální status tím vyšší kulturní vkus a spotřeba). Naproti tomu v modelu všežroutství zůstává statusová pyramida, většina autorů na rozdíl od striktních proponentů postmoderní teorie stratifikace zdůrazňujícími zánik sociálních tříd nepopírá existenci vertikálního statusu, zatímco druhý trojúhelník reprezentující šíři vkusu a kulturních preferencí je obrácený. Dolní vrstvy (či třída) si uchovávají vkus nízké kultury (zůstávají vyhraněnými – univores), zatímco horní vrstva si podržela svojí vysokou kulturu a k ní přibrala jednak populární tak dokonce i nízkou kulturu dříve vlastní pouze nižším třídám. Zkrátka stávají se kulturními všežrouty (omnivores). Model všežroutství tak nepopírá existenci (receptce) kulturní hierarchie, byť zde jsou východiska o jejím rozostření blízká postmoderním teoretikům kultury, zdůrazňuje však šíři kulturních aktivit. Status je získáván a udržován pomocí vědění a participace ve všech kulturních formách (nebo alespoň v co nejvíce z nich). Kulturní všežrouti jsou lidé, kteří konzumují velký rozsah kulturních statků a jejich estetické preference překračují konvenční hranice vkusu. „Znalost kulturních kódů, které jsou náležité v různorodých sociálních prostředích a schopnost „kulturního-přehazování výhybky“ podle momentálních okolností se dnes stalo mnohem užitečnější než znalost omezeného rozsahu symbolů vysoké kultury“ [Ollivier, Fridman 2001: 3]. Jak poukazuje B. Eriksonová z teoretického úhlu pohledu „kulturní varieta“ zkrátka nahradila „Bourdieuho distinkci“ [Erikson 1996].

Obrázek 1. Sociální status a kultura: homologie vs. všezroutví

zdroj: [Šafr v tisku]

Teorie má na první pohled jedno slabé místo. Teze byla odvozena a testována na šíři kulturního vkusu, tedy preferencích spojených s estetickou apropiací, nikoliv na jednání samotném, rozuměj kulturních aktivit tedy podobě trávení volného času. Zatímco kulturních forem i žánrů můžeme obdivovat a upřednostňovat nepřeberné množství, tak při aktivitě samotné tj. trávení volného času jsme limitováni objemem času. Zejména některé profesní skupiny ve vyšších statusových patrech (např. manažeři) jsou pracovní velmi často vytíženi a tak rozsah jejich volného času je v porovnání s nižšími třídami omezen. Nicméně v modelu všezroutví s jeho statusově vymezující funkcí nejde o počet strávených hodin v různých formách kulturních aktivit, ale o schopnost pohybovat se co největší kulturní šíří, byť povrchně a pouze účelově, a tím být vybaven správnou formou kulturního kapitálu (nyní oproti Bourdieuho modelu mělkém ale maximálně širokém). Ten nám umožní dát najevo svou společenskou kompetenci v různorodých prostředích, jde zejména o schopnost komunikovat, pohybovat se ve správné společnosti, zkrátka dostávat se do rozmanitých sociálních prostorů. Podrobněji k tomuto argumentu viz [Stichele, Laermans 2006], kteří testovali platnost této teze na kulturních aktivitách ve volném čase.

Myšlenka kulturního všežroutví se objevila ve studii zkoumající „funkci hudby jako hranici vymezujícího principu“ [Peterson, Simkus 1992]. Tento model by dále konceptuálně rozvíjen. Např. M. Emmison [2003] navrhuje rozlišovat tři druhy všekonzumentů: všežrouti vysoké kultury (highbrow omnivore) u nichž dominují preference pro vysokou kulturu a jen částečně též nízká kultura, všežrouti nízké kultury (lowbrow omnivore) převažuje nízká doplněná částečně o vysokou kulturu. Ideální typ představující původní Petersonův koncept, by byl takový člověk, jehož vkus by prostupoval všemi žánry. Sofistikované typy kombinující různost kulturních volnočasových aktivit ve spojení s věkovými kohortami (mezi jinými např. občasní všežrouti a participující všežrouti umění) byly identifikovány ve výzkumu kulturní participace ve Flandrech [Stichele, Laermans 2006].

Peterson a Kern [1996] identifikují pět hlavních navzájem svázaných faktorů, které přispěly k proměně vkusu od elitního snobství ke kulturní všežravosti během posledních desetiletí. Strukturální změny jako je rozšíření vzdělávání a prezentace umění v médiích otevřely elitní estetiku masám, zatímco geografická a sociální mobilita postupně promíchala lidi s různými kulturními distinkcemi. Hodnotová změna týkající se genderových, etnických, náboženských a rasových rozdílů odůvodňují posun jako součást historického trendu směrem k větší toleranci. Změny ve světě umění přispěly k evoluci kulturního všežroutví rozrušením elitní etiky, která byla uvedena do pohybu tržními vztahy v umělecké spotřebě³. Čtvrtou změnu přinesla generační změna, Peterson s Kernem jí nazývají generační politikou, kdy po boomu rokenrolu v padesátých letech došlo k výraznému úbytku počtu Američanů s vysokým statusem oproti předchozím generacím, kteří by upřednostňovali vysoké elitní umění. Poslední faktor autoři označují jako zájem statusových skupin (status-group politics), jde o to, že došlo k velkému posunu od strategie definující populární kulturu jako něco nízkého, nekultivovaného, něco čemu je třeba se vyhýbat k tomu kultivovat a začlenit prvky populární kultury do dominantní kultury statusově nejvyšších skupin.

Několik studií ze jiných zemí než USA (Austrálie, Nizozemí, Izrael, Španělsko, Spojené království [přehled viz Savage et al. 2005]) testovalo všežroutví a jeho sociální selektivitu. Většina z nich shledává tezi více či méně platnou [Warde et al. 1999; 2000; van Eijck 2001; Chan, Goldthorpe 2004; 2005; 2006]. Nicméně někteří sociologové ji více či méně zpochybňují. Např. B. Brysonová [1996] ukazuje, že v americké společnosti stále

³ V této souvislosti se domnívám, že s ohledem na to, že teze o všekonzumentství-vyhraněnosti byla vyvinuta ve sféře hudby, významnou roli sehrály také technologické změny, které umožnily jednodušší (a levnější) distribuci hudby. Přejít od pouze zakoupených LP desek k magnetofonovým kazetám v 70. letech, v 80. letech k CD a nakonec k formátu MP3 s dostupností na internetu a možností snadné domácí vyrobitelnosti na konci 90. let představuje podle mého názoru hlavní cestu od vyhraněnosti preference hudebních žánrů k jejich všekonzumentství.

existuje, ale je to kulturní tolerance, která vytváří „multikulturní kapitál“ (obeznámenost s širokým rozsahem kulturních stylů), která je distribuovaná v závislosti na třídní exkluzi. M. Tomlinson dochází k závěru, že zbytkový efekt třídní příslušnosti stále silně ovlivňuje vzorce spotřeby a životního stylu v současné Británii, „tradiční sociální seskupení stále zůstávají spojeny s některými aspekty sociálního jednání“ [Tomlinson 2003: 109-110]. Když byla teze o Omnivore-univore operacionálně redefinována⁴ do podoby, kdy skutečné stratifikační skóre statusu lidí z klastrů rozdílných kulturních a spotřebních aktivit musí překročit jejich očekávanou hodnotu statusu, nebyla na datech z britského a švýcarského longitudinálního panelu domácností potvrzena [Lambert, Bergman, Prandy 2005].

Kulturní kapitál – teorie a operacionalizace

Jak poukazuje M. Petrusek, koncept kulturního kapitálu se do sociologii dostal ve dvou kontextech. V prvním „kulturologickém“ představuje bázi diferenciacce vkusu, recepce uměleckých artefaktů a tvorby intelektuálních hodnot; v druhém „výrazně sociologickém“ úhlu pohledu je chápán jako diferenciacční znak určité sociální vrstvy nebo dokonce třídy [Petrusek 1989].

Teorie kulturní reprodukce vs. kulturní mobility

Teorie kulturní reprodukce postuluje stav, kdy preference, hodnoty, postoje a jednání, dominantní u vyšších tříd jsou oceňovány a preferovány vzdělávacím systémem, který v tak napomáhá reprodukci sociálních nerovností. Naproti tomu *teorie kulturní mobility* (DiMaggio) chápe kulturní kapitál (zde odkazují zejména k jeho k druhému typu kompetenčnímu neboli „get ahead“, viz dále) jako cestu k vzestupné sociální mobilitě u dětí z nižších socioekonomických strat. Podle této teorie neprodukuje kulturní kapitál již další výhody pro děti z vyšších tříd.

Pro projekt není důležité to, která z teorií lépe popisuje české podmínky. Obě jsou totiž relevantní, každá však vysvětluje podle mého názoru jiný proces. První – reprodukční proces strukturace, druhá – mobilitní fungování mobilitních kanálů. Soustředit bychom se tedy měli ve výzkumech na podmínky, za jakých podmínek je která z nich adekvátnější, co mohou vysvětlit ve světě vzrůstajících nerovností (různého charakteru). Jde o to jak fungují

⁴ Většina analýz postupuje tak, že sleduje varianci indikátoru kulturních preferencí či participace podle statusových skupin či sociálních tříd při kontrole dalších sociodemografických znaků. Lambert a kol. uplatňují obrácený postup, nejprve identifikují různé typy způsobu kulturní participace (jedním z nich je i kulturní všežroutství) a poté sledují varianci statusového skóre (CAMSIS) uvnitř těchto skupin.

jednotlivé druhy kulturního kapitálu: kognitivní a „get ahead“, „vysoko-kulturní“ a případně sociální kapitál individuální mobilizační [viz Sedláčková, Šafr 2005].

Konceptualizace kulturního kapitálu a typologie z hlediska jeho efektů

Operacionalizace kulturního kapitálu může být mnohem širší než běžně v sociologii používané estetické měřítka (participace v / preference vysoké kultury atd.), ty jsou obecně považovány za nepřímé indikátory (proxy) běžnými nástroji neměřitelných forem kulturního kapitálu jako např. sebezprezentace či schopnost řádné jazykové promluvy. V teoretickém úhlu pohledu, jak upozorňuje DiMaggio [2001], bychom měli rozlišovat mezi kulturními zdroji napomáhajícími lidem v úspěchu ve společnosti, tj. usnadňující sociální mobilitu a institucionalizované formy kulturního kapitálu obecnějšího rázu (institucionalizované podoby prestižní kultury).

V současnosti se v sociologii používá definice odkazující k původnímu Bourdieuho [1984] konceptu, kdy za klíčovou funkci kulturního kapitálu je považována kulturní a sociální exkluze, v Bourdieuho perspektivě používaná vyššími třídami (dominantní třídou či jejími frakcemi) k vytváření vlastní kolektivní identity prostřednictvím kulturní distance. *Kulturní kapitál* tak představuje „institucionalizované široce sdílené kulturní signály (postoje, preference, formální vědění, jednání, statky, oprávnění) používané jako nástroje sociální a kulturní exkluze“ [Lamont, Lareau 1988: 156].

Podstatné shledávám jeho členění na: 1. *kognitivní kulturní schopnosti* (De Graaf) 2. *schopnosti podporující mobilitu a úspěch* „get ahead“ cultural capital (DiMaggio), který navrhuji označovat jako *kompetenční a distinktivní „highbrow“ cultural capital* umožňující kulturní a sociální inkluzi/exkluzi (Bourdieu), ten označuji jako *kultivační* viz jeho vazbu na sociální kapitál v tzv. klubovém efektu (podrobněji [Šafr, Sedláčková 2006]). V empiricky měřitelné rovině v případě mezigeneračního předávání kulturního kapitálu je to otázka kulturní participace na krásném / vysokém umění na jedné straně a na druhé čtení rodičů s dětmi jako aktivita podporující kognitivní jednání [De Graff et al. 2000]. Tyto rozdílné podoby kulturního kapitálu se navzájem nevyklučují, naopak spolu souvisí, nejedná se o typy, ale o různé funkce kulturního kapitálu mající v různém odstředí odlišné efekty na stratifikaci.

Problém na který poukazuje již M. Petrusek [1989] spočívá v tom, že je třeba důsledně odlišovat kulturní kapitál od lidského kapitálu a jeho teorie. Právě kompetenční forma kulturního kapitálu podporující úspěch v životě a společnosti vůbec v sobě obsahuje do značné míry prvky kapitálu lidského, zejména v původní definici Garyho Beckera. Ten již na

počátku šedesátých let poukázal na význam neekonomických investic pro dosažený příjem jedince. Investice mohou mít různorodou podobu, např. studium ve škole, profesní školení, lékařskou péči či konzumaci vitamínů. Vzdělání tak představuje investici, která v budoucnu zvýší produktivní schopnost jedince. Za lidský kapitál lze označit produktivní schopnosti a dovednosti v širším smyslu (základní lidský kapitál) ale i vlastnosti dále tyto dovednosti rozvíjející jako např. schopnost učit se, spolupracovat s ostatními, naplánovat si kariéru, prezentovat sama sebe při ucházení se o zaměstnání atd. (širší lidský kapitál) [Veselý 2006]. Připomeňme základní rozdíl ekonomické a sociologické perspektivy kapitálu. Zatímco ekonomická je ryze individuální tak sociologický zorný úhel nevyklučuje kolektivní aspekt. Lidský kapitál je nepřenositelný, koncept kulturního kapitálu naopak poukazuje na význam jeho mezigeneračního přenosu, resp. význam přenositelnosti jako substituci transferu ekonomického kapitálu. Kromě toho, že je předáván mezigeneračně v rodině, jeho skladba a objem je v teorii (alespoň v té rigidní Bourdieuovské) vázán na sociální třídu. Lidský kapitál akumulujeme především prostřednictvím investic (zejména času), kulturní kapitál však může vznikat i spotřebou (zejména tzv. objektivizovaný tedy jeho komodifikovaná podoba jako např. vlastnictví uměleckých předmětů).

Původně Bourdieu rozčleňoval tři formy⁵: *vtělený* (jak se umíme pohybovat v sociálním prostoru – vkus, preference, distinkce), *objektivizovaný* (kulturní předměty hmotné povahy) a *institucionalizovaný* (vzdělání, ale hlavně tituly!). Dodávám, že používá rovněž pojem „scholastic capital“, tím má na mysli oprávnění (credentials), tj. třetí typ.

Učiňme ještě jednu poznámku. V českém prostředí je kulturní kapitál stále ještě často mylně ztotožňován s dosaženým vzděláním, to může být sice jeho nepřímý indikátor (proxy), nicméně nevyjadřuje podstatu obsaženou v teorii kulturní reprodukce sociálních tříd. Dodejme, že rovněž dnes existuje paralelní jakési „knowledge society“ pojetí kulturního kapitálu, které je pro účely studia kulturní diference a stratifikace nevhodné. Zde kulturní kapitál představuje „materiální produkty, které nejsou které nelze bezprostředně využít pro výrobu komodit a služeb“ [Veselý 2006]. Jedná se o uchovávání a zpracování vědění vztažené k celé společnosti (vedle produktivní funkce např. software také kulturní dědictví národa).

Konceptuální rámec kulturního kapitálu v mezigenerační perspektivě uplatnitelný ve výzkumném projektu Posilování hodnot

Co je tedy v metodologické rovině třeba dále rozpracovat v rámci projektu *Posilování hodnot*? Předně zakotvit tři uvedené typy („get ahead“ atd.) a navrhnout jejich indikátory

⁵ Podrobně pojednává o této problematice T. Katrňák [2004: 41-43, 61-63].

uplatnitelné ve všech našich plánovaných výzkumech a epistemiích. Zapracovat do konceptuálních východisek jejich odlišné fungování, při tom se jeví vhodná inspirace tradicí sociálně psychologického modelu dosahování statusu a mezigenerační mobility (viz [Matějů, Tuček, Rezler 1991; Matějů, Straková et al. 2006]).

Jak jsem ukázal v úvodu, za jednou z konstitutivních složek kulturního kapitálu a zároveň i jednou z forem vytyčování symbolických hranic je považována spotřeba ať už kulturní nebo materiální (u té pak zejména její ostentativní funkce [viz Šafr 2006]). Navrhuji konceptuální schéma spotřeby v souvislosti s kulturním kapitálem a jeho třemi uvedenými typy resp. funkcemi:⁶

1. spotřeba „vybraných“ statků (až okázalost) ukazující na vybranost vkusu a sebe prezentace
2. kulturní participace a podpora intelektuálních znalostí kultury (např. knihy, hudební nástroje, návštěvy divadel, výstav, mimoškolní kroužky týkajících se oblasti umění)
3. investice do rozvoje schopností dětí (např. počítače, programy, sportovní výbava a mimoškolní kroužky sportovních aktivit i rozvíjející „na trhu práce jednou uplatnitelné“ schopnosti praktického rázu)

Cílem tohoto rámce je zohlednit mezigenerační přenos dimenzi kulturního kapitálu prostřednictvím spotřeby. Týká se proto zejména rodin (domácností) s dětmi ve školním věku. Kulturní kapitál zde chápeme jako investice rodičů (domácností) prostřednictvím dané formy spotřeby do komodit či aktivit, které napomáhají akumulaci kulturního kapitálu jejich dětí. Tato funkce může (a nebo také nemusí) být součástí druhého a třetího typu spotřeby. Upozorňuji na význam rozlišovat spotřebu vedoucí k aktivitám uvnitř rodiny (tj. v jisté sociální izolaci) a takový typ spotřeby vedoucí k trávení času ve vrstevnických skupinách.

Kromě roviny více či méně materiální spotřeby považují však za důležité studovat i podobu neekonomických investic rodičů do kulturního a lidského kapitálu jejich potomků. Vedle vedení k vybraným mravům a schopnosti rozumět vysokému umění (distinktivního vysokokulturního kulturní kapitál) se jedná zejména o emocionální podporu, časové investice do učení se s dětmi, komunikaci se školou, snahu zprostředkovat dítěti informace, které škola nepředává vůbec anebo v dítěti z určitého sociálního prostředí v ne příliš srozumitelné podobě⁷. Zkrátka tedy to, co jsme označili za kulturní kapitál kognitivních kulturních schopností a kompetenční - podporující společenský úspěch a pozdější uplatnění na trhu

⁶ Toto konceptuální schéma je navrženo pro účely analýzy výdajů domácností (data Rodinné účty, ČSU).

⁷ Zde odkazují na projekt doktorské práce K. Vojtíškové „Vzdělanostní reprodukce a kulturní kapitál“ (UK FSV).

práce. Zde opakuji, že se tyto formy kulturního kapitálu z teoretického hlediska částečně překrývají s konceptem lidského kapitálu.

Nástin konceptualizace kulturního kapitálu, životního stylu a kulturního vkusu

Kulturní diferenciaci chápeme spolu s významnými soudobými sociology kultury (např. Featherstone, Bourdieu, Lash, Savage, Warde) jako otázku diferencí v oblastech kulturní spotřeby (trávení volného času), ale i materiální spotřeby (zejména jejího instrumentálního užití) a hodnotovou a postojovou diferencí. Souhrnně jde tedy o to, co označujeme jako diferenciacie životní stylu.

S rozvojem výzkumu od počátku 90. let existuje několik přístupů ke konceptualizaci a operacionalizaci kulturního vkusu a životního stylu. Pokud se týče životního stylu, který vyžaduje investici do lidských zdrojů, je třeba odlišovat dvě základní kategorie [Svalastoga 1965]. Na jedné straně jsou to převážně materiální složky životního stylu, ty lze pořídit pouze prostřednictvím peněz (bydliště, doprava, oblečení, apod.), na druhé pak sociální schopnosti či symbolická manipulace (používání adekvátního jazyka, vybrané chování). V druhém případě jsou lidské investice pouze částečně nahraditelné ekonomickými investicemi. Často je třeba si je osvojit již během procesu socializace v dětství. Osvojení si takového životního stylu a kulturních praktik do značné míry záleží na sociální interakci.

Pojetí konceptu *životní styl* je značně různorodé. Pro Bourdieu jde o produkt získaných habitů (klasifikační schémata a sdílený systém dispozic). Rozdílné životní styly jsou strukturou ustavených polí životního stylu uspořádány do vzorců, tj. „rozdílných systémů vlastnictví, ve kterých různorodé systémy dispozic vyjadřují samy sebe“ [Bourdieu 1984: 260]. Klíčový je pro toto uspořádání *vkus*, jde o manifestované preference, které představují „praktické potvrzování nevyhnutelné rozdílnosti“ [ibid: 56]. Rudolf Richter [2002] přijímajíc rozčlenění Stefana Hradila *milieu* jakožto kulturní zázemí každodenního jednání, tj. způsob jak lidé vnímají každodennost společnosti, reagují na ní a používají je v souladu se společnými hodnotami a postoji a *životní styly* které představují vzorce typického každodenního jednání. Ty jsou našimi průvodci schopností rozlišovat jemné rozdílnosti v každodenním životě. Vedle toho existuje pojetí životního stylu uplatňované v marketingovém komerčním výzkumu v prismaticu osobnost/hodnoty, kde je životní styl konceptualizován jako sdílené spotřební vzorce v rozsahu různých spotřebitelských kategorií [Holt 1997].

Navrhuji chápat životní styl jako charakteristický kulturní vkus a jednání. V tomto pohledu představuje navržené pojetí životního stylu podmnožinu v současnosti používané

definici kulturního kapitálu [Lamont, Lareau 1988], které klade důraz na jeho funkci při kulturní a sociální exkluzi.

Sociologové provádějící sekundární analýzu jsou často omezeni indikátory v již dříve pořízených datových souborech a proto je poměrně neobvyklé mít v jednom analytickém modelu k dispozici širokou varietu indikátorů, pokrývajících jak behaviorální tak postojové aspekty životního stylu.

Uplatňovány jsou rozdílné přístupy k měření kulturního kapitálu a životního stylu. Laumann a Hause [1970] zkoumali souvislost statusového postavení a vybavení pozorovatelné v obývacím pokoji jako vyjádření diferencí v osobních hodnotových orientacích (moderní vs. tradiční principy). Bourdieu [1984] použil v druhé polovině šedesátých let ve výzkumu kulturních praktik francouzských sociálních tříd širokou paletu otázek měřících kulturní vytržbenost a vkus jako oblibu (a částečně i neoblibu) pro vysoké a částečně i nízké umění, zejména hudebních žánrů, filmu, literatury, zařízenost bytu, způsobu oblékání, i estetického hodnocení motivů zobrazených na předkládaných fotografiích.

Bourdieuho výzkum byl originální, když už v ničem jiném, tak v tom, že se snažil kulturní kapitál, rozuměj postoje, preference, vkus i chování empiricky měřit. Zaměřil se při tom zejména na vtělenou (embodied) formu kulturního kapitálu. Jeho přístup je ovšem dnes kritizován za to, že příliš zdůrazňuje význam jemností a kulturních signálů, zatímco opomíjí význam morálních hranic při utváření sociální identity [Lamont 1992]. Indikátory které použil ve svém výzkumu ze šedesátých let reflektují totiž především dominantní intelektuální kulturu centrální Pařížské oblasti.

Nejdále ve zkoumání a tedy i měření kulturního kapitálu je zřejmě holandská a belgická sociologie. Podrobně se otázkou estetického vnímání umění věnuje např. rozsáhlý výzkum kulturní participace ve Flandrech 2003-2004 (Cultural policy research centre 'Re-Creatief Vlaanderen'). Skvělou aplikací Bourdieuho teorie třídních diferencí estetického vnímání umění představuje analýza hodnocení devíti skupin výtvarných děl lišících se jak v uměleckém stylu tak historickém období vzniku [Vandebroek 2006]. V souladu s touto teorií i na úsvitu 21. století lidé z vyšších statusových skupin s velkým objemem kulturního kapitálu (měřeno vzděláním a úrovní kulturní spotřeby) preferují nefigurativní a abstraktní umění, zatímco respondenti s nízkou úrovní kulturního kapitálu (nižší třídy) upřednostňují v zobrazeních vysoký stupeň realismu a figurativní motivy. Analýza tak potvrzuje platnost Bourdieuho teoretického východiska, podle něhož jsou vyšší privilegované třídy vybaveny symbolickými nástroji nezbytnými k pochopení a přivlastnění si legitimní kultury, které si

mohou osvojit pouze na základě svého sociálního původu a s ním spojených vzdělanostních drah.

Přístupy uplatňované v české sociologii

Problému kulturní diference v souvislosti se stratifikačním uspořádáním se česká sociologie doposud věnovala v porovnání se situací v jiných zemích (Francie, Holandsko, Belgie, Velká Británie) spíše okrajově. V souvislosti se zmíněnou tradicí měření jedné dimenze sociálního statusu MDSS jako kulturní resp. volnočasové participace, která však používá tuto dimenzi podstatě jen jako součást nezávislého znaku, se objevila i hlubší analýza použité baterie indikující životní styl. Jedná se o frekvenci 14 volnočasových aktivit, podobná varianta byla použita již ve výzkumu TSS z roku 1984 [Gabal 1990], kterou lze rozdělit do tří dimenzí (za pomoci faktorové analýzy) reprezentujících vysokou kulturu (spojenou s pracovní angažovaností), zábavu či odpočinek a rodinu (děti a domácnost) [Duffková, Tuček 2003]. Analýza souvislosti s třídou (EGP6) ukazuje na hierarchizované třídní diference v případě vysoké kultury (platí argument homologie), rozdíly u zbylých dvou faktorů však ukotveny v sociálním statusu nejsou.

Přístup podobný Bourdieuho analýze vtělené formy kulturního kapitálu jako kulturní spotřeby byl uplatněn ve výzkumu kulturních potřeb a zkoumána již v sedmdesátých letech v ČSSR v rámci analýzy diferenciací v recepci umění⁸ [Kasalová, Řehák 1984]. Konceptuálně analýza hodnotové rozrůzněnosti populace rozlišuje dva typy kulturních a obecných potřeb. V případě druhém – „*diferenciačních směrů v poli obecných kulturních potřeb*“ byly identifikovány základní dimenze potřeb: optimálního rozvoje člověka (tělovýchova, práce, sebevzdělávání), dobrých vztahů a klidného životního zázemí (byt, rodina), osobní realizace (osobní vzhled, cestování), osobní aktivity (pobyt v přírodě, cestování, tělovýchova) a sociability (hostinec, sportovní přenosy, společenská zábava). Podrobnější typologie *kulturních potřeb spjatých s recepcí umění* v sobě obsahovala tři základní dimenze potřeb: estetické (potřeba čistě estetických zážitků), domácí (domácí forma recepce dramatických děl) a zábavní (zábava mimo domov)⁹. Z hlediska stratifikace byla bohužel sledována pouze diference mezi dělníky, rolníky a ostatními. Na zakotvenost recepce umění z hlediska třídní

⁸ Jednalo se o výzkum „Kulturní potřeby a zájmy“ z roku 1978, který uskutečnil tehdejší Ústav pro výzkum kultury.

⁹ Jednalo se o dimenze získané jako latentní struktury odpovědí na otázku: „Posuďte laskavě uvedená hesla z vlastního osobního hlediska. U každé potřeby uveďte, zda to či ono považujete pro sebe za důležité. (odpovědi na sedmibodové škále). Posuzované potřeby byly: sledování televizních inscenací, četba literatury, poslech populární hudby, návštěva kina, poslech rozhlasových her, návštěva divadla, návštěva galerií, poslech vážné hudby, vlastní umělecká činnost.

příslušnosti na konci 70. let v tehdejší Československu (argument homologie) ukazuje fakt, že zatímco dělníci byli častěji zastoupeni v typu „absence uměleckých nároků“ a „jen zábava mimo domov“, tak pro ostatní (rozuměj zejména bílé límečky) byly typické především „jen umělecké nároky“¹⁰.

Zmíněnou podrobnou typologii kulturních potřeb spjatých s recepcí umění považují za významnou inovaci perspektivy uplatnitelné ve výzkumu kulturní spotřeby ze dvou důvodů. Zaprvé nabízí detailnější způsob měření kulturního kapitálu, posouváme se tak od široce pojatého životního způsobu zjišťovaného pomocí zmíněné tradiční baterie otázek ohledně trávení volného času k operacionalizaci subtilnější podoby vtěleného kulturního kapitálu – percepce umění jako vkus (tastes). Druhý důvod je závažnější, neboť jestli něčím trpí Bourdieuho analytický přístup¹¹, pak je to jednak detailnější konceptualizace veřejné vs. privátní formy participace na kulturních aktivitách a zejména pak neochvějně spoléhání se na existenci dichotomie vyšší / nízké umění. Přístup Kasalové a Řeháka ukazuje na to, že druhý zmíněný problém, tedy otázku existence kulturních hierarchií, lze chápat také jako škálu uměleckých druhů vyžadující vyšší koncentraci a připravenost k vnímání zatímco na druhém jejím konci nacházíme umění tradičně považované za nejpřístupnější a nikoliv jen jako otázku pouhé kulturní předpřipravenosti na konzumaci vyšší/nížší formy uměleckých děl.

V teoretické perspektivě lze na základě zkušenosti mnoha soudobých analýz diferenciacie kulturní spotřeby ve vazbě na stratifikaci v návaznosti na původní model P. Bourdieu [1984: kap. 3] navrhnout komplexní matici dimenzí a indikátorů životního stylu a kulturního kapitálu. Obsahuje v sobě podle Bourdieu konstitutivní dimenzi označovanou jako (anti)kantovská estetika tj. opozice „vysokého a nízkého“, zejména protilehlé postavení vysoké vs. populární kultury v různých sférách. Bourdieu [1984: kap. 3] původně rozlišil tři sféry spotřeby které zakládají kulturní diferenciaci tříd (platné zejména uvnitř dominantní třídy): jídlo, kultura a sebe prezentace (oblečení, krása, péče o tělo, atd.). Naše konceptuální schéma v sobě zahrnuje i další sféry, přestože bylo původně navrženo pro účely analýzy diferenciací životního stylu ve vztahu ke stratifikaci s využitím dat z výzkumu Market & Media & Lifestyle TGI 2004 [Šafr 2006; v tisku] nabízí univerzální rámec pro analýzu

¹⁰ Kombinací tří dimenzí potřeb vznikla *typologie v recepci umění*: extenzivní typ, absence domácí formy, absence společenské zábavy, absence uměleckých nároků, jen umělecké nároky, jen zábava mimo domov, jen domácí forma, absence kulturních potřeb.

¹¹ Zde mám na mysli pouze konceptuální východiska uplatňované v jeho empirických analýzách. V rovině teorie pochopitelně Bourdieu uplatňuje perspektivu sociálního kapitálu, nicméně jeho koncept je pojat jako elitistické zvýhodnění frakcí vyšší třídy napomáhající a nikoliv jako sociabilita ať už intimního charakteru či dokonce střetávání ve veřejném prostoru (podrobněji viz [Šafr, Sedláčková 2006]).

kulturní diference a stratifikace. Snažím se v něm alespoň částečně zohlednit preciznější rozlišení životního stylu a kulturních aktivit, jak navrhuje Warde et al. [2000]. Jde o rozdělení na sportovní participaci, diváctví ve veřejných prostorech nebo volnočasové aktivity trávené v sociálním prostředí a kvazi-domácí aktivity (např. zahradničení). Právě důraz na rozlišení veřejné a soukromé sféry trávení volného času je v souladu s poznatky o roli sociálního kapitálu a jeho efekty na stratifikační postavení [viz např. Warde, Tampubolon, Savage 2005].

Tabulka 1 – Dimenze a indikátory životního stylu

<i>Dimenze</i>	<i>Příklady indikátorů (dostupné v MML04)</i>
Volnočasové aktivity (aktivní/pasivní)	- stará se o zdraví
zdraví utužující aktivity (sport)	- dodržuje zásady správné životosprávy - ve volném čase sportuje
dovolená	- rád cestuje - aktivní dovolená - dovolená v zahraničí
sociální kontakty	indikátory nejsou v MML s výjimkou „chození do hospody hlavně za účelem setkávání se s přáteli“ k dispozici. Podrobněji se lze o problematice měření sociálních kontaktů dočíst v [Šafr, Sedláčková 2006]
Stravovací zvyky a jídlo	- jí hodně ovoce a zeleninu
zdraví prospěšné / nezdravé	- dodržuje zásady správné životosprávy - kupuje biopotraviny - má rád nezdravá jídla
vybranost stravování	- rád jí exotické jídlo - pivo / víno k jídlu - v jídle si nevybírá
Návštěva kulturních akcí a kulturní vkus	- hra na hudební nástroj
vysoká kultura/ nízká kultura	- zájem o architekturu - čte poezii - rád chodí do divadla - v televizi sleduje umění / seriály
zájem o témata (v médiích)	- zprávy
vysoká kultura/ nízká kultura	- kino, filmy - erotika - skandály, drby, celebrity
Spotřeba	- pečuje o svůj vzhled
móda, oděv	- udržuje upravený vzhled
péče o tělo / vzhled	- používá oděvní doplňky - pouze několik šatů dostačuje - upřednostňuje neformální oblečení - snaží se mluvit spisovně
luxusní (ostentativní) spotřeba	- dává přednost značkovému zboží - nakupuje luxusní zboží - má rád/a luxusní doplňky

Poznámka: zvýrazněné indikátory byly použity při operacionalizaci kulturního všežroutví, vysoké kultury, luxusní spotřeby a zdravého životního stylu [Šafr v tisku] a okázalosti spotřeby resp. kultury materiální nezbytnosti [Šafr 2006].

Reference

- Balon, Jan (2004). Sociální teorie a kulturní studia: dva typy interdisciplinárního přístupu. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*. Vol. 40, No. 1-2: 49-66.
- Becker, Gary S. (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *The Journal of Political Economy*, Vol. 70, No. 5, Part 2: Investment in Human Beings.: 9-49.
- Beck U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bottero W. (2005). *Stratification: Social division and inequality*. London & New York: Routledge.
- Bourdieu P. (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre; Loic J. D. Wacquant (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bryson B. (1996). “Anything but heavy metal”: symbolic exclusion and musical dislikes. *American Sociological Review*, Vol. 61: 844–899.
- Crompton R. (1996). “Consumption and class analysis”. Pp. 114–132, in Edgell S.; Hetherington K.; Warde A. (eds.). *Consumption Matters*, Blackwell Publishers/Sociological Review Monograph Series A.
- Chan T.W.; Goldthorpe J.H. (2004). Social Stratification and Musical Consumption: Music in England. *Sociology working papers 2004–04*, Department of Sociology, University of Oxford. Available at URL: <<http://www.sociology.ox.ac.uk/swps/2004-04.html>>.
- Chan, T. W. and Goldthorpe, J. H. (2005). The social stratification of theatre, dance and cinema attendance. *Cultural Trends*, Vol. 14: 193–212.
- Chan T. W. and Goldthorpe J. H. (2006). Social Status and Newspaper Readership. forthcoming at *American Journal of Sociology*. Available at URL: <<http://users.ox.ac.uk/~sfos0006/papers/news6.pdf>>.
- De Graaf N. D. (1991). Distinction by Consumption in Czechoslovakia, Hungary, and the Netherlands. *European Sociological Review*, Vol. 7, No. 3.: 267–290.
- De Graaf, Nan Dirk; Paul M. De Graaf; Gerbert Kraaykamp. (2000). Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands: A Refinement of the Cultural Capital Perspective. *Sociology of Education*, Vol. 73, No. 2: 92-111.
- Devine F., Savage M., Scott J. and Crompton R. (eds.). (2005). *Rethinking Class. Culture, Identities and Lifestyles*. Hampshire/ New York: Palgrave Macmillan.
- DiMaggio P. (1979). On Pierre Bourdieu. *The American Journal of Sociology*, Vol. 84, No. 6: 1460–1474.
- DiMaggio P. (1982). Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students. *American Sociological Review*, Vol. 47, No. 2: 189–201.
- DiMaggio P. (1987). Classification in art. *American Sociological Review*, Vol. 52: 440–55.
- DiMaggio P. (2001). “Social Stratification, Life-style, Social Cognition, and Social Participation.” Pp. 542–55, in David B. Grusky (ed.). *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*, 2d ed. Boulde, Colo.r: Westview.
- DiMaggio P.; Useem M. (1978). Social Class and Arts Consumption: The Origins and Consequences of Class Differences in Exposure to the Arts in America. *Theory and Society*, Vol. 5, No. 2.: 141–161.

- Douglas, Mary, Baron Isherwood. (1996, orig. 1979). *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*. London and New York: Routledge.
- Duffková J.; Tuček, M. (ed.) (2003). „Proměny způsobu života“. Pp. 168–202, in Tuček, M. (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Slon.
- Emmison M. (2003). Social Class and Cultural Mobility: Reconfiguring the Cultural Omnivore Thesis. *Journal of Sociology*. Vol. 39. Issue: 3.: 211+.
- Epstein, Cynthia Fuchs (1992). Tinkerbells and Pinups: The Construction and Reconstruction of Gender Boundaries at Work. Pp. 232-256 in Lamont, M., Fournier, M. (eds).
- Erickson B. H. (1996). Culture, class and connections. *American Journal of Sociology*, Vol. 102: 217–251.
- ESA culture. “Mission Statement” of the ESA Research Network Sociology of Culture. Research Network for the Sociology of Culture, European Sociological Association. [online]. [cit. 10. 8. 2006]. Available from: <<http://www.esaculture.be>>.
- Featherstone M. 1991. *Consumer Culture & Postmodernism*. London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications.
- Gabal I. (1990). Cultural Consequences of Distinct Educational Development in Czechoslovakia and the Netherlands. pp 91–124, in Peschar J. L. (ed.) *Social Reproduction in Eastern and Western Europe. Comparative Analyses on Czechoslovakia, Hungary, the Netherlands and Poland*. Nijmegen: Institute for Applied Social Sciences.
- Ganzeboom H. B. G. (1990). Cultural and Economic Dimensions of Lifestyle. Pp. 185-241, in Filipcová B., Glyptis S., Tokarski W. (eds.) *Life Styles. Theories, concepts, methods and results of life style research in international perspective*. Vol. 2. XIIth World Congress of Sociology Madrid, Spain. July 9-13, 1990. An ISA RC 13 Publication.
- Guttman Louis (1942). A Revision of Chapin's Social Status Scale. *American Sociological Review*, Vol. 7, No. 3.: 362-369.
- Halle David (1992). The Audience for Abstract Art: Class, Culture, and Power. Pp. 131-151, in Lamont M.; Fournier M. (eds). (1992a).
- Holt Douglas B. (1997). Poststructuralist Lifestyle Analysis: Conceptualizing the Social Patterning of Consumption in Postmodernity. *Journal of Consumer Research*. Vol. 23, No. 4.: 326-350.
- Kahl J. A. (1957). *The American Class Structure*. New York: Rinehart.
- Katrnák, Tomáš 2004. *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha SLON.
- Katz-Gerro T. (2002). Highbrow Cultural Consumption and Class Distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States. *Social Forces*, Vol. 81, No. 1.: 207–229.
- Katz-Gerro T., Shavit Y. (1998). The Stratification of Leisure and Taste: Classes and Lifestyles in Israel. *European Sociological Review*, Vol. 14, No. 4.: 369–386.
- Kirby M. (1999). *Social Stratification and Differentiation*. London: Macmillan.
- Lambert, Paul, Manfred Max Bergman, Ken Prandy. (2005). Leisurely Moments of Lifetimes? Contexts and the Study of Leisure, Consumption, and Stratification. Paper prepared for the *BHPS-2005 Research Conference*, Colchester, 30th June–2nd July 2005. [online]. [cit. 16. 8. 2006]. Available from: <<http://www.iser.essex.ac.uk/bhps/2005/docs/pdf/papers/lambert.pdf>>.

- Lamont, M. (1992). *Money, Morals, and Manners: The Culture of the French and American Upper-Middle Class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lamont M.; Fournier M. (eds). (1992a). *Cultivating Differences: symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- Lamont M. and Fournier M. (1992b). "Introduction". pp. 1–17, in Lamont M. and Fournier M. (eds). *Cultivating Differences: symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- Lamont Michele; Lareau Annette (1988). Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments. *Sociological Theory*, Vol. 6, No. 2.: 153-168.
- Lamont, Michele and Molnar, Virag (2002). The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology*. Vol. 28.
- Laumann, Edward, O., James S. House (1970). Living Room Styles and Social Attributes: The Patterning of Material Artifacts In a Modern Urban Community. pp. 189–203, in Laumann E. O., Siegel P. M. and Hodge R. W. (eds.) *The Logic of Social Hierarchies*, Chicago: Markham Publishing Company.
- Lizardo O. (2006). The puzzle of women's "highbrow" culture consumption: Integrating gender and work into Bourdieu's class theory of taste. *Poetics* Vol. 34.: 1–23.
- Longhurst B. and Savage M. (1996). "Social class, consumption and the influence of Bourdieu: some critical issues", Pp. 274–301, in Edgell S.; Hetherington K.; Warde A. (eds.). *Consumption Matters*, Blackwell Publishers/Sociological Review Monograph Series A.
- Machonin P. (1970). Social Stratification in Contemporary Czechoslovakia. *American Journal of Sociology* Vol. 75: 725–741.
- Matějů P. and Straková J. (eds.) (2006). *(Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia.
- Matějů, P., Tuček, M., Rezler, L. (1991). Rodina 89. Zdroje vzdělanostních nerovností. Úvodní studie a hlavní výsledky z první vlny šetření. Praha: SOÚ.
- McCracken Grant. (1988). *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Nagel, Ineke; Ganzeboom, Harry B. G. (2002). "Participation in Legitimate Culture: Family and School Effects from Adolescence to Adulthood." *The Netherlands' Journal of Social Sciences*. Vol. 38, No. 2: 102-120.
- Ollivier Michèle, Fridman, Viviana (2001). Taste/Taste Culture. *Working Paper Series on Symbolic Boundaries*. Available At: <<http://peregrin.jmu.edu/~brysonbp/symbound/papers2001/Olivier.html>>.
- Pakulski J.; Waters M. (1996). The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society. *Theory and Society*, Vol. 25, No. 5.: 667–691.
- Peterson R. A.; Kern R. (1996). Changing highbrow taste: from snob to omnivore, *American Sociological Review*, Vol. 61: 900–907.
- Peterson R. A. (1997). The rise and fall of highbrow snobbery as a status marker. *Poetics* Vol. 25, Issues 2-3: 75-92.
- Peterson R. A.; DiMaggio P. (1975). From Region to Class, The Changing Locus of Country Music: A test of the Massification Hypothesis. *Social Forces*, Vol. 53, No. 3.: 497–506.

- Peterson R. A.; Simkus A. (1992). "How musical tastes mark occupational status groups", Pp. 152-86, in Lamont M. and Fournier M. (eds). *Cultivating Differences: symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago IL University of Chicago Press.
- Petrusek, Miloslav (1989). Koncepce kulturního kapitálu v soudobé západní sociologii. (Intelektuálové, třídy a symbolická dominance). Pp. 207-238, in *Soudobá teoretická sociologie na Západě*. (Příspěvky ke kritické analýze). Praha: Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV.
- Petrusek, Miloslav (2004). Století extrémů a kýče. K vývoji a proměnám sociologie umění ve 20. století. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*. Vol. 40, No. 1-2: 11-35.
- Prieur A.; Rosenlund L. (2005). Social and Cultural Distinctions in Aalborg, Denmark. *Paper presented at "Rethinking Inequalities – 7th ESA Conference, Workshop on sociology of consumption*. September 2005, Torun, Poland.
- Petrusek, Miloslav (2006). *Společnosti pozdní doby*. Praha: SLON.
- Richter Rudolf (2002). Lifestyle and Social Structure. Processes of Individualization in Eastern European countries. *Revija za Sociologiju. Sociological review, Croatian Sociological Association*. 3-4/2002.: 169-181.
- Robson Karen (2003) 'Teenage Time Use as Investment in Cultural Capital, *Working Papers of the Institute for Social and Economic Research*, paper 2003-12. Colchester: University of Essex.
- Rosenlund L. (2001). *Postmodern disorder or social regularities of the advanced and differentiated society*. Paper discussed during the workshop "Cultural capital and Social Classes", Uppsala University, 12-14 Oct 2001.
- Šafr, J. (2006). „Okázalá spotřeba a sociální třídy v České republice v roce 2004“. *SDA Info* 8 (2): 13-16.
- Šafr, J. (2006). Social Standing and Lifestyle in Czech Society. *Sociologické studie/Sociological Studies* 06:9. Praha: Sociologický ústav AV ČR. (v tisku).
- Šafr J., M. Sedláčková. (2006). Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření. *Sociologické studie/Sociological Studies* 06:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR. V tisku.
- Šanderová, Jadwiga a Šmídová, Olga. (2006). Meze a možnosti interakcionistického výzkumu sociálních nerovností. *Pražské sociálně vědní studie. Sociologická řada SOC-002*. Praha: Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd.
- Saunders P. (1986). *Social Theory and the Urban Question*. London: Routledge.
- Savage M.; Gayo-Cal M.; Warde A; Tampubolon G. (2005). Cultural capital in the UK: a preliminary report using correspondence analysis. *CRESC Working Paper Series* 2005-4, Manchester: The University of Manchester.
- Sintas J. L. and Álvarez E. G. (2004). Omnivore versus univore consumption and its symbolic properties: evidence from Spaniards' performing arts attendance. *Poetics*, Vol. 32, Issue 6.: 471–491.
- Stichele V. and Laermans A. (2006). Cultural participation in Flanders: Testing the cultural omnivore thesis with population data. *Poetics*, Vol. 34 Issue 1.: 45–64.
- Symbolic Boundaries. Research Network in the Sociology of Culture of the American Sociological Association*. Available at: <<http://peregrin.jmu.edu/~brysonbp/symbound>> .
- Tilly, Charles (2003). Identities and Boundary Activation. *Symbolic Boundaries Research Network Online Conference*, Feb. 10 - 14, 2003.
- Tuček, M. (ed.) (2003). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Slon.

- Urry J. (1994). Time, Leisure and Social Identity. *Time and Society*, Vol. 3, No. 2.: 131–149.
- Vandebroek D. (2006). “Exploring the Anti-Kantian ‘Aesthetic’ . Empirical applications of Bourdieu’s theory of aesthetic perception”. Příspěvek na *Conference of the ESA Research Network for the Sociology of Culture*, Ghent, Belgium 15-17/11/06.
- Van Eijck K. (2001). Social Differentiation in Musical Taste Patterns. *Social Forces*, Vol. 79, No. 3.: 1163–1185.
- Veselý, Arnošt (2006). Teorie mnohačetných forem kapitálu. *Pražské sociálně vědní studie*. Veřejná politika a prognostika PPF - 014. Praha: Univerzita Karlova Fakulta sociálních věd.
- Vester M. (2005). Class and Culture in Germany. pp. 69–94, in Devine F., Savage M., Scott J. and Crompton R. (eds.). *Rethinking Class. Culture, Identities and Lifestyles*. Hampshire/ New York: Palgrave Macmillan.
- Warde A. and Martens L. (2000). *Eating Out: social differentiation, consumption and pleasure*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Warde A.; Martens L.; Olsen W. (1999). Consumption and the problem of variety: cultural omnivorousness, social distinction and dining out. *Sociology*, Vol. 33: 105–27.
- Warde, Alan., Gindo Tampubolon. (2002). Social capital, networks and leisure consumption. *Sociological Review*, Vol. 50 (2): 155–181.
- Warde, Alan; Mike Savage; Gindo Tampubolon. (2005). Recreation, Informal Social Networks and Social Capital. *Journal of Leisure Research*. Volume: 37. Issue: 4.
- Warde A.; Tomlinson M.; McMeekin A. (2000). Expanding Tastes?: Cultural Omnivorousness & Social Change in the UK. *CRIC Discussion Paper No. 37*, July 2000. Manchester: Centre for Research on Innovation and Competition The University of Manchester.
- Zavisca J. (2005). The Status of Cultural Omnivorism: A Case Study of Reading in Russia. *Social Forces*, Vol. 84 Issue 2.: 1233–1255.
- Zerubavel, Eviatar (1999). *Social Mindscapes: An Invitation to Cognitive Sociology*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.